

Srečo Dragoš

DRUŽBENI POGOJI AVTONOMIJE UPORABNIŠKIH SKUPIN

Avtonomija uporabnikov pomeni avtonomijo na dveh osnovnih ravneh: psihični in socialni. Avtonomija na prvi ravni se nanaša zlasti na prevzemanje, kreiranje, interpretiranje, identificiranje in redefiniranje družbenih vlog na ravni posameznika. Ko oseba postane uporabnik oz. uporabnica socialnih uslug in storitev, se sooča z vlogami drugih in z njihovimi pričakovanji, normami, vrednotenji in vedenjskimi vzorci o tem, kako se naj sama vključuje v tovrstne interakcije. Iz tega izhaja dvojje pomembnih poudarkov glede avtonomije prve ravni: prvič, da je oseba v vlogi uporabnika še vedno oseba, ne pa zgolj uporabnik; in drugič, da je vloga uporabnika kompleksna, saj je »sestavljena« iz vseh tistih in različnih programov in različnih izvajalcev na področju socialnih storitev (zato je biti uporabnik samopomočne skupine nekaj drugega kot biti uporabnik storitev na zaprtem psihiatričnem oddelku ali pa uporabnik neformalne, npr. sosedske pomoči). Da bi se lahko oseba v vsem tem znašla in sama kreirala lasten položaj ali se celo pogajala o njem, mora najprej razlikovati med različnimi uporabniškimi vlogami. Brez njihovega razlikovanja jih je nemogoče uskladiti in jih po potrebi privzeti ali jih opustiti, ko niso več potrebne. Osnovni pogoj za to zmožnost razlikovanja pa je, da se že v izhodišču ohrani temeljna razlika med lastno osebo in vlogo, ki jo oseba »igra«. Če ta razlika izgine, pride do problemov, kakršne opisuje npr. Christopher Lasch s terminom narcizem, ki ga veže predvsem na zahodne, liberalistično potrošniške družbe, kjer se osebnost izenačuje s prevzetimi vlogami do

te mere, da se izgubi. Vendar lahko do istega problema pride tudi v diametralno nasprotnih pogojih, npr. v okolju totalnih institucij, ki sproža različne adaptacije posameznikov na take razmere. Tudi tu prihaja, kot opozarja Goffman, do brisanja razlik med osebo in vlogo; najradikalneje pri dveh načinih prilagoditve, ki jih je Goffman označil kot kolonizacijo in konverzijo. Problemi z avtonomijo se torej na psihični ravni zastavljajo drugače kot na socialni ravni (tj., interakcijski, organizacijski ali širši družbeni) in prvi niso manj pomembni od drugih. Če poudarjamo samo druge, zaidemo v sociologiziranje, če poudarjamo samo prve, pa v psihologiziranje. Vprašanje avtonomije na ravni psihičnih sistemov je torej v tesni zvezi s funkcijo, ki jo (in kakor jo) opravlja struktura, ki je najbolj specializirana za povezovanje posameznikovega zunanjega okolja z njegovim notranjim svetom. Zato sistemski teoretiki pojem jaza definirajo kot strukturo, ki »je sposobna diferencirati med tem, kar je realno v zunanjem svetu in kar je projicirano vanj od znotraj, kar mora biti sprejeto ter vključeno v izkustvo in kar mora biti zavrnjeno.« V tem smislu razumljen jaz »je ekvivalent kontrolne sfere, ki opravlja posredovalno funkcijo med notranjim svetom in okoljem« posamezne osebe (Miller 1967: 16). Kaj se zgodi, če jaz te mediacijske funkcije ne opravlja več zadovoljivo, o tem nazorno piše Tanja Lamovec v poglavju o Razpadu »filtra« (Lamovec 1995: 296 ss.).

Na psihično raven sem opozoril zato, ker se v nadaljevanju osredotočam na poudarke, napovedane v naslovu: na družbene pogoje avtonomije uporabniških skupin.

Družbeni pogoji niso niti bolj niti manj pomembni od psihičnih, so pa drugačni. To drugačnost, ki je odvisna od sistemskih sprememb, povzemam v štirih tezah. Prva govori o sedanjosti, druga o preteklosti, zadnji dve pa o prihodnosti.

1. teza: Slovenija na socialnem področju ne zaostaja bistveno za evropskim prostorom – razen v razvitosti uporabniških skupin. Primerljivost z drugimi seveda ne pomeni, da nimamo problemov, ampak da problemi, ki jih imamo, niso bistveno različni od drugih evropskih držav, čeprav gre za pomembne posebnosti. V čem smo primerljivi z Evropo?

- **Brezposelnost:** stopnja brezposelnosti ne presega evropskega povprečja in se giblje celo nekoliko pod njim (če jo merimo v skladu z metodologijo ILO, je bila v Sloveniji 7,3% v letu 1996). Večji od evropskega povprečja je samo delež dolgotrajne brezposelnosti (nad enim letom), ki pa je za socialno delo pomemben zato, ker čedalje manj vpliva na ekonomijo (npr. na višino plač), hkrati pa povzroča vse večje socialne posledice (težja zaposljivost, kronična odvisnost od drugih itn.). Še bolj problematična je visoka brezposelnost mladih (do 24 let), ki dosega okrog 24%. To je občutno nad evropskim povprečjem; večjo brezposelnost v tej starostni kategoriji imajo le še v Rpaniji, Italiji in Grčiji.

- **Socialnovarstveni stroški:** delež bruto domačega proizvoda, namenjen sistemu socialnega varstva (pri nas 2,5% za leto 1994), je podoben deležu, ki ga namenja tudi večina drugih evropskih članic za te namene. Vendar tako stanje, čeprav evropsko primerljivo, ni zadovoljivo. Primerljivo je zato, ker se z enakimi problemi financiranja socialnega varstva (katerega stroški pritiskajo na proračun) ukvarjajo tudi v Evropi, zato nujnost reforme tega področja ni samo slovenska posebnost. Znotraj tega trenda pa je zaskrbljujoče naše ravnanje s povečanim tveganjem tistih, za katere je socialnovarstvena mreža edina možnost preživetja. Tu pa smo pod evropskim nivojem in glede tega so opozorila o naši neusklajenosti z evropskim prostorom nedvoumna: »Programi socialne pomoči kot sredstvo edinega izhoda so precej pičili«

(Agenda 2000: točka 3.5).

- **Izobrazba:** za celotno slovensko populacijo je značilna relativno nizka izobrazbena raven, kar pomeni, da ni kritična velikost kategorij z višjo in visoko izobrazbo, ampak je odločno preveč tistih, ki imajo samo končano ali pa nedokončano osnovno šolo. Na socialnem področju je seveda drugače: izobraževanje, kadri in celotna (vladna) infrastruktura, s katero razpolaga socialno delo pri nas, ni bistveno slabša kot v evropskih državah.

- **Samoorganizanost uporabnikov:** samostojne skupine uporabnikov socialnih storitev, njihovo število, velikost, profiliranost (družbena razpoznavnost in odmevnost), količina moči in sredstev, s kakršnimi razpolagajo, sposobnost pritiska, njihova stabilnost (trajnost) itn., vse to so atributi, s katerimi lahko neposredno merimo (ne)razvitost socialnega dela na tem področju. In tu smo še najbolj na začetku. Ti začetki so pomembni in dragoceni, a izjemno skromni, kar velja za celotni neprofitno-volunterski sektor. Eden od pomembnih pokazateljev (ne)razvitosti tega sektorja je npr. delež tistih, ki so zaposleni v neprofitno-volunterskih organizacijah (cf. Vojnovič 1997). Ta delež (glede na vse zaposlene) je po posameznih državah zelo različen in se giblje nekako od slabih dveh odstotkov (Italija) pa vse do 6,8% (ZDA), medtem ko je najnižji na Madžarskem (0,8%), ki je najbolj primerljiva z nami po nerazvitosti tega sektorja. Kljub temu je pri nas ta delež občutno manjši celo od madžarskega, tj. 0,3% (v letu 1990). Pa še znotraj tega skromnega deleža se seveda skoraj vse zaposlovanje dogaja v športnih in kulturnih volunterskih organizacijah, medtem ko je samo 1,2% zaposlenih v organizacijah s humanitarnega področja. Zapostavljenost nevladnih izvajalcev na socialnem področju je razvidna tudi iz sredstev, ki jim ga namenja država. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve distribuira iz tistega dela državnega proračuna, ki je v njegovi pristojnosti, samo 0,2% sredstev nevladnim izvajalcem in društvom; vse ostalo je namenjeno javnim zavodom. Zato je tudi ekonomski »output« neprofitno-volunterskega sektorja na Slovenskem najnižji, ko ga

primerjamo z drugimi. V drugih državah predstavljajo odhodki tega sektorja od 2% (Italija) do 6,3% (ZDA) celotnega BDP, pri nas pa le 1,2%, toliko kot na Madžarskem. Skratka: neprofitno-volunterski sektor je pri nas občutno manj razvit kot drugje, znotraj njega je humanitarno področje neprimerno manj razvito od športnega in kulturnega, znotraj humanitarnega področja pa je tistih izvajalcev socialnih storitev, ki temeljijo na samoorganizaciji uporabnikov, občutno manj od vseh drugih.

To pomeni, da je okolje, potrebno za afirmacijo avtonomije uporabniških skupin pri nas, nerazvito, saj še vedno bolj zavira kot stimulira samoorganizacijo uporabnikov. To velja kljub temu, da smo po večini ostalih kazalcev iz socialnega področja že evropsko usklajeni. Vendar pa razvojna kompleksnost pomeni (zlasti glede na evropske integracije), da ne gre samo za večjo kompleksnost sistemskih struktur navznoter, ampak tudi za večjo kompleksnost v samem okolju. Zgoraj omenjeni problemi se nanašajo na tisti »izsek« v okolju uporabniških skupin, na katerega samo socialno delo (kot profesionalni sistem) nima neposrednega vpliva, pa tudi posredni vpliv je manjši, kot bi lahko bil. Enako velja tudi za politični sistem v ožjem smislu (parlamentarnega usklajevanja političnih opcij, relevantnih za splošno državno politiko). Prej omenjeni problemi spadajo v tisti segment okolja, za katerega je neposredno »zadolžena« socialna politika: večja ko je njena razvitost in specializiranost, večja je tudi njena avtonomija glede na druge ekspertne sisteme in glede na trenutno politično usmeritev parlamenta oz. vlade (in narobe). In enako kot za socialno politiko velja tudi za druge sisteme, tudi za socialno delo in za uporabniška združenja. Iz tega izhaja naslednja teza.

2. teza: avtonomija uporabniških skupin pomeni na sistemski ravni (družbe kot najširšega sistema) predvsem samostojnost glede na politični in glede na ekspertni sistem. Tu je v zadnjih letih prišlo do pomembnih premikov. Za razvoj samoorganizacije uporabnikov na mikro in makro ravni so bila na Slovenskem ključna tri obdobja: 1. pred drugo svetovno vojno, 2.

obdobje po drugi svetovni vojni do osamosvojitve in 3. po osamosvojitvi. V prvem obdobju je bila samoorganizacija uporabnikov precej razvita, saj je kompenzirala nerazvitost države na socialnem področju; drugo obdobje je bilo ravno narobe, ker je zašlo v nasprotno skrajnost, v monopolizacijo in hiper-razvoj državne sfere na blaginjskem področju ter v atrofijo uporabniških iniciativ, skupin in gibanj; v tretjem obdobju pa gre za demonopolizacijo in rekonstrukcijo socialne države ter za animacijo civilne sfere. Kljub tem razlikam pa je bila slovenska zgodovina obremenjena s primatom političnega sistema nad vsemi drugimi, tudi nad ekspertnim in uporabniškim. Ilustracija: razvoj najmasovnejših civilno-družbenih gibanj pred drugo svetovno vojno, tj., sindikalnega in ženskega gibanja, je bil že v prvem obdobju (ko se je najbolj razmahnil) blokiran s strani političnega sistema. Podobno stanje smo imeli tudi v povojnem socializmu. Konec te blokade je narejen šele v zadnjih letih z razmejitvijo med državo in družbo in z razmejitvijo med posameznimi delnimi sistemi znotraj civilne sfere. Tak trend opozarja, da so današnji problemi z razvitostjo in avtonomnostjo uporabniških skupin bistveno drugačni od problemov, značilnih za prvo in drugo obdobje. Nekateri zagovarjajo tezo, da je danes predvsem politična (državna) sfera kriva za nerazvitost civilno-družbenih gibanj, ki da so bila ideološko zadušena z nastopom novega režima po osamosvojitvi. To trdijo — presenetljivo — tako levičarski kot desničarski zagovorniki te teze, pri čemer prvi idealizirajo in povečujejo porajanje civilno-družbenih gibanj pred letom 1990 (po tej varianti naj bi proces osamosvajanja bistveno okrnili njihovo prejšnjo avtonomijo in jih nekako načrtno razvojenili), drugi pa isto tezo razlagajo s prevlado »udbomafije«, ki da nove razmere obvladuje na star, a bolj zvit (prikrit) način. To so zgrešene trditve. Rele danes, po osamosvojitvi, so pogoji za avtonomijo civilne družbe prvič zares vzpostavljeni. Zato uporabniška gibanja (zlasti na socialnem področju) ne smejo nasesti predpostavki, da za vsako oviro iščejo politične eminence in zaroto države. Ravno to vodi

v minimalizacijo problemov in v njihovo poenostavljanje. Če bi bil ključen problem res zgolj v monopolu take ali drugačne politične garniture, bi problem rešil takoj, ko bi se zamenjala garnitura (npr. na naslednjih volitvah). Vendar so problemi resnejši: niso zgolj politični, ampak predvsem strokovni in sistemsko pogojeni. Od tod tretja teza.

3. teza: danes je (neprimerno bolj kot v preteklosti) vzpostavljena avtonomija ekspertnih sistemov glede na politični sistem in podobno je tudi z avtonomijo uporabniških združenj oz. skupin glede na politično sfero. Pri razmejitvi uporabniških od ekspertnih mrež pa smo še na začetku. Razmejevanje med ekspertnim in uporabniškim področjem (logiko, dejavnostmi, skupinami, organizacijami, pristojnostmi) je pogoj za tako povezovanje med obema, kjer vsako področje ohranja lastno samostojnost (identiteto), znotraj teh pogojev pa pomenijo dosežki prvega sistema hkrati korist za drugega in narobe. Če ni razmejitve, ni avtonomije. Takrat se povečajo možnosti za dominacijo enega sistema nad drugim. Praviloma to počne tisti, ki je močnejši, razvitejši, bolje organiziran, z daljšo tradicijo in z več (ekspertne) moči. Zato je za prihodnji razvoj uporabniških skupin kot tudi za razvoj ekspertnih sistemov zelo pomembno, kako bodo definirali lastno razmerje glede naslednjih vprašanj: 1. glede razmejitev, 2. glede avtonomije, 3. glede medsebojnega prežemanja sistemov. In to je treba narediti na vseh treh nivojih: na splošnem družbenem, organizacijskem in interakcijskem. Ne gre torej za vprašanje, ali se povezovati ali ne, ampak na kakšen način to početi. Številnejše ko so sistemske povezave, težavnejše in bolj negotove ter hkrati pomembnejše so odločitve. Te so dveh vrst; povsem nepredvidljive in pa take, ki so predvidljive in jih je mogoče kategorizirati (npr. v šest splošnih, najpogostejših tipov, cf. Moody 1983: 17) – v obeh primerih pa je seveda njihova učinkovitost odvisna od okolja, v katerem jih uporabimo. Socialno področje pri nas je še posebej občutljivo za tovrstne razmejitve med eksperti in uporabniki, ker:

- socialno delo razpolaga z manjšo kritično maso kadrov kot druga področja,

- ker je njegova struktura manj razčlenjena in

- ker doslej tovrstne razmejitve še niso bile potrebne.

Zato je bilo doslej tako rekoč samoumevno, da ljudje, polno zaposleni npr. v VŠSD kot izobraževalni ustanovi, hkrati ustanavljajo in vodijo uporabniška združenja, občasno servisirajo vladne službe z ekspertizami, opravljajo nekatere storitvene dejavnosti za uporabnike in še kaj. Načini delovanja, ki so bili včasih nujni in zaželeni, bodo v prihodnje vse bolj postajali nemogoči; z diferenciacijo področij, akterjev in ustanov bodo sorodne dejavnosti (zlasti kontakti med njimi) postavljene pred drugačne pogoje sodelovanja kot doslej. O tem govori naslednja teza.

4. teza: sodelovanje med uporabniškimi skupinami in VŠSD kot ekspertno ustanovo bo tudi v prihodnje nujno, a omejeno. Nujno je, ker je identiteta socialnega dela odvisna tako od teoretskega kot od praktičnega razvoja (in sicer vse bolj, ne pa vse manj, kar se včasih pozablja, ko se govori o fakultetnem statusu). Omejitve v sodelovanju VŠSD z uporabniškimi skupinami in združenji pa izhajajo iz institucionalnega okolja, v kakršnega je vpeta VŠSD kot specifična izobraževalna institucija. Včasih si je bilo npr. nemogoče predstavljati kakršno koli strokovno srečanje ali drug pomemben dogodek na socialnem področju brez direktne ali celo izključne navezave na VŠSD. Danes so razmere že bolj »normalne«, saj se številna strokovna srečanja, mednarodne povezave in celi simpoziji dogajajo že povsem avtonomno in neodvisno od matične izobraževalne ustanove za socialno delo. Mislim, da je to eden od najneposrednejših pokazateljev razvoja in napredka v naši profesiji in zaenkrat ni razloga, da se ta trend v prihodnje ne bi še okrepil. To naprej pomeni, da bodo pričakovanja do konkretnih ustanov, njihove zmožnosti in njihovi odgovori na ta pričakovanja po eni strani vse bolj zamejeni na ožje profilirane vsebine, hkrati pa (znotraj njih) tudi bolj intenzivni. Namesto vprašanja, kako se vključevati v vsa področja, bo pomembnejše, s kom se povezovati na kakšnem področju. To bo ključni problem zlasti za

novo nastajajoče skupine uporabnikov in njihova združenja. Na interakcijskih ravneh lahko pričakujemo, da bodo vse bolj aktualna vprašanja, kako npr. razmejiti vlogo, pristojnosti in odgovornosti konkretnih profesionalcev, ki so v obliki različnih aranžmajev aktivni v tipičnih prostovoljnih skupinah za samopomoč. Te razmejitve in načini sodelovanja bodo izključno odvisni od »interne« logike tovrstnih skupin, kar bo lahko imelo usoden pomen za notranjo dinamiko posameznih projektov (čeprav navzven to ne bo razvidno, niti ne bo od zunaj

regulirano). Na sistemski ravni pa naj v tej zvezi znova spomnim na dve pomembni, a še ne dovolj izkoriščeni možnosti sodelovanja. To sta predvsem *Socialna zbornica Slovenije* in novo *Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije*. V teh dveh ustanovah, katerih učinkovitost je izključno odvisna od aktivnosti profesionalcev, zaradi katerih sta ustanovljeni, bo v prihodnje vse bolj koristno iskati pomembne vire moči: informacije, družbeno odmevnost, »cehovsko« podporo, mrežna vozlišča, nekatere organizacijske storitve itn.

KAKO SMO LAHKO UPORABNI PROFESIONALNE STORITVE KONCEPTI

Literatura

- Agenda 2000* (1997), Mnenje Komisije o prošnji Slovenije za članstvo v Evropski uniji (fotokopije).
- T. LAMOVEC (1995), *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup*. Ljubljana: Lumi.
- E. J. MILLER, A. K. RICE (1967), *Systems of Organization*. London: Tavistock Publications.
- P. E. MOODY (1983), *Decision Making: Proven Methods for Better Decisions*. New York: Mc Graw-Hill.
- I. SVETLIK (1994), *Zaposlovanje: približevanje Evropi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- M. VOJNOVIČ (1996), *Vloga, obseg in struktura neprofitno-volonterskega sektorja v Sloveniji*. Ljubljana: SINCO (raziskovalno poročilo, I. faza).